

CELÂLEDDİN HAREZMŞAH'IN AHLAT'I MUHASARASI VE YANKILARI

Oktay BOZAN*

Özet

Harezmsahlar devletinin son hükümdarı Celâleddin Mengüberti'nin, yenilmez sanılan Moğollara karşı üst üste kazandığı savaşlar, kendisini halkın gözünde kahramanlaştırdı. Celâleddin, askeri kudret ve dehası ile kısa sürede Kirman, Fars ve Irak, Horasan ve Azerbaycan'da güçlü bir siyasi birlik kurmaya muvaffak oldu. Bölgeyi tehdit etmekte olan Moğollara karşı elde ettiği başarılar ve Azerbaycan ile Anadolu'ya saldıran Gürcüleri üst üste yenilgiye uğratması ününü iyice pekiştirdi. Ne var ki onun siyasi bir hata yaparak Ahlat'ı kuşatması ve bu süreçte yaşananlar nedeniyle yükselmekte olan talihi düşüşe başladı. Eyyübîler ve Anadolu Selçukluları kuvvetleri karşısında Yassı Çemen Savaşı'nda başarısız oldu. Akabinde İslam dünyasını tehdit eden Moğollar karşısında tutunamayarak kuvvetlerinin tamamen dağılmasına ve Harezmsahlar devletinin tarihten silinmesine neden oldu.

Anahtar Kelimeler: Ahlat, Alaeddin Keykubat, Anadolu Selçukluları, Celâleddin Harzemşah, Harezmsahlar

Jalaluddin of the Kharzemshah the Siege of Ahlat and Responses

Abstract

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı.

The wars which Jalaluddin Mengübirti, the last ruler of the Kharzem Shah State won consecutively against the so-called unbeaten Mongols made him a hero in the public eye. In a short time, Jalaluddin could manage to establish a strong political union in Kirman, Persia and Iraq, Khorasan and Azerbaijan thanks to his military force and genius. The success he gained against the Mongols threatening the region and his consecutive defeats against Georgians attacking to Anatolia and Azerbaijan increased his reputation properly. However, his increasing reputation began to decline as a result of his political mistake, the siege of Ahlat and because of the things experienced in this process. He failed against the forces of Anatolian Seljukians and Ayyubids in Yassıçemen Battle. Subsequently he lost the control against Mongols who were threatening the Islamic world and caused the dispersion of his forces and Kharzem Shah State was completely erased from the history.

Key Words: Ahlat, Alaeddin Keykubad, Anatolian Seljukians, Jalaluddin Khwarazmshah, Kharzem Shah State.

Celâleddin Harezmsah'ın Tarih Sahnesine Çıkışı

Harezmsahlar Devleti'nin son sultanı olan Celâleddin'in¹ babası Harezmsah Alaeddin Muhammed, annesi Hint asıllı bir cariye olan Ay-Çiçek Hatundur. Hemen hemen bütün seferlerinde babasının yanından ayrılmayan Celâleddin, cesareti, cengâverliği ve başarılarıyla tanınıyordu. 1216 senesinde babası Harezmsah Muhammed'in ordusu Moğol hükümdarı Cengiz'in oğlu Cuci komutasındaki Moğol ordusu karşısında yenilmek üzereyken, sağ kanat komutanı Celâleddin sayesinde parlak bir zafer kazanmıştı.

¹ Celâleddin Harzımşah'ın asıl Türkçe adı olan Mengübirti, eski Türkçe Metinlerde "Mengü" (Tanrı) ve "Birti" (verdi) kelimelerinden mürekkep olup, Türkler arasında Tanrıverdi, Çalabverdi veya Allahverdi isimlerinin bir müradifidir. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s.363

Şehzade Celâleddin, babasının hükümdarlığı esnasında bizzat kendisinin fethettiği Guriler ülkesinin baş şehri Gazne meliki idi².

Celâleddin, şehzadelğinde elde ettiği başarılarla rağmen babaannesi Terken Hatun'un karşı çıkması sebebiyle veliaht tayin edilmemişti. Ancak gittikçe yaklaşan Moğol tehlikesine karşı ülkeyi ancak Celâleddin gibi cesur birisinin idare edebileceğini düşünen Muhammed, ölümünden önce (1220-1221)'de kendi yerine Celâleddin'in geçmesini vasiyet etti³. Fakat bu durumdan hoşlanmayan birkaç Türk emiri, yanlarına Uzlaşşah ve Akşah kardeşleri alıp, Celâleddin'i öldürmek için gizli bir plan üzerinde anlaştılar. Durumdan haberdar olan Celâleddin, süratle Horasan istikametine kaçarak kurtuldu. Ancak kardeşleri de gittikçe artan Moğol baskısı sonunda Harezmi'de daha fazla kalamayarak buradan ayrıldılar ve yolda Moğollarla yaptıkları mücadelede öldürüldüler. Celâleddin ise Moğol kuvvetlerini bozguna uğratarak çeşitli tehlikelerden sonra Gazne'ye geldi⁴.

Celâleddin, Gazne'de yeni kuvvetler toplamaya başladı. Cengiz Han, Celâleddin'e çok önem veriyordu. Ona karşı "Yenilmez Noyan" ünvanı ile anılan komutanını gönderdi. 1221 yılında Parvan civarında iki gün devam eden şiddetli çarpışma neticesinde Moğollar perişan edildiler. Ancak, savaştan sonra kumandanlar arasında ganimet ihtilafından dolayı çıkan anlaşmazlık sebebiyle bu zaferden istifade edilemedi. Moğollar Gazne'yi ele geçirdiler. Moğolların takibinden

² Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, Tarihu'l İslam, Daru'l-Kitabi'l Arabî, Beyrut 1987, c. 44, s. 9; A. Zeki Velidî Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 60; Mükrimin Halil Yananç, "Celâleddin Harzemşah", İA, İstanbul 1993, c. III, s. 49

³ Nesevî, Muhammed, Sîretü's-Sultan Celâleddin Menkubirti (Celalü'ttin Harezemşah), Necib Asım, MEB, İstanbul 1934, s.40

⁴ Barthold, Vassiliy, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, çev.: Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara 1990, s. 466; İbn Kesîr, El Bidaye Ve'n-Nihaye, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, c. XIII, s. 205; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, "Harezşahlara", Red: Hakkı Dursun Yıldız, Esra Yayınları, Konya 1994, c. IX, s.

kurtulmak için Sind Irmağı kıyılarına çekilen Celâleddin, kuvvetlerinin dağılması yüzünden burada yapılan savaşı kaybetti. Celâleddin Moğollar'a karşı kahramanca mücadele ettikten sonra, atını nehre sürerek karşı sahile geçerek Hindistan'a gitti⁵.

Üç yıl kadar Hindistan'da kalan Celâleddin, 1224 yılında burayı terk ederek İran'ın Kirman eyaletine geçti. Buranın hâkimi Barak Hacip, onun sultanlığını kabul ederek, Sultan adına Kirman'ı idare etmeye başladı⁶. Buradan Atabeg Sa'd b. Zengi'nin hükümdarı bulunduğu Fars eyaletine geldi. Atabeg Sa'd b. Zengi de Claeddin'e itaat ederek kızını ona verdi. Daha sonra İsfahan'a ve Irak-ı Acem'e ilerleyen Celâleddin'e burada bulunan kardeşi Gıyaseddin Pirşah itaat etmek zorunda kaldı⁷. Lor (Hindistan) reislerini de kendisine bağladıktan sonra Moğollarla mücadele için Abbasi Halifesi Nasır Lidinillah'dan yardım istedi. Ancak Halife, onun Irak-ı Arabı istila etmesinden çekindiği için yardım gönderecek yerde üzerine kuvvetler sevk etti. Celâleddin bu kuvvetleri yenerek Bağdat civarına kadar ilerledi. Halife, Celadeddin b. Harezmsah'ın Bağdat'a hücum etmeğe niyetlendiğini duyunca paniğe kapıldı. Bağdat'ı tahkim etti. Askerleri harekete geçirdi. Halka 1.000.000 dinar para dağıttı. Celâleddin bölgeyi yağmaladıktan sonra buradan Merağa'ya döndü⁸.

Celâleddin, 1225 yılında Tebriz'i ele geçirerek burada karargâhını kurdu. Bu sırada Konya Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubad ile Mısır ve Suriye'de hakimiyet süren Eyyûbî meliklerine mektuplar yazarak Moğollara karşı onların yardımını istedi. Bu sırada Gürcüler, uzun zamandan beri Arran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'daki İslam devletlerini tehdit etmeye başladıklarından dolayı onlar üzerine yürümeye karar verdi. Hemen hareket ederek Aras'ı geçti ve Düveyn ile Beylakan şehirlerini işgal etti. Gökçeğöl

⁵ Aydın Taneri, Harezmsahlar, Diyanet Yayınları, Ankara 1993, s. 47; Yinanç, s. 49; Yıldız, c. IX, s. 50-51

⁶ Nesevî, age, s. 62; Taneri, age, s. 53

⁷ Nesevî, age, s.64; Taneri, age, s. 54; Yıldız, c. IX, s. 51

⁸ İbn Kesîr, El Bidaye Ve'n-Nihaye, c. XIII, s.225

yakınlarında Gürcü kraliçesi Rusuda'nın komutanlarını bozguna uğrattı. Fakat bu sırada Tebriz'de Azerbaycan Atabeği Özbek'in taraftarlarının isyan ettiğini duyunca hemen geriye döndü. Bu şehri tekrar itaat altına alarak Hatun'u Özbek'ten boşattı ve kendisine nikâhladı. Daha sonra tekrar Aras'ı geçen Sultan Celâleddin, Arran bölgesinin merkezi olan Gence şehrini de ele geçirdi. Celâleddin tekrar Gürcistan'a girerek, Tiflis'i kuşattı ve bir asırdan beri Müslümanların elinden çıkmış olan bu şehri ele geçirdi (10 Mart 1226)⁹.

Bu sırada Kirman'da Barak Hacib'in isyan ettiğini duyan Celâleddin hızla oraya ulaşıp ayaklanmayı bastırdı¹⁰. Bu sırada Veziri Şerefülmülk, bir taraftan Gürcistan'a akınlar yaparken; diğer taraftan da Selçuklu prensi Rukneddin Cihanşah'ın hakimiyetinde bulunan Erzurum ve diğer taraftan Eyyübilerden Melik Eşref'in elinde bulunan Ahlat bölgelerine akıncılar göndererek yağmalar yaptırdı¹¹. 1226 Eylül'ünde Arran'a dönen Celâleddin, buradan Tiflis'e giderek Gürcüler ve Abazalar üzerine seferler yaptı¹².

Bu sırada Eyyübilerin Şam hükümdarı olan Melik el Muazzam İsa da Sultan Celâleddin'e tabi olduğunu bildirek onu kardeşleri aleyhine devamlı olarak tahrik ediyordu. Celâleddin bu tahrik neticesinde Gürcistan'dan döner dönmez 1226 yılında Ahlat'ı kuşattı. Ancak bu sırada Rumiye ve Hoy taraflarında dolaşmakta olan Türkmenlerin Azerbaycan'da karışıklık çıkardığını duyunca Ahlat'tan ayrılarak Azerbaycan'a döndü ve buradaki Türkmenleri

⁹ İbnü'l Esir, El Kamil Fi't-Tarih, trc.: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 2008, c. XII, s. 393; Nesevî, age, s. 6-70; Zehebî, c. 45, s. 22; Bertold Spuler, İran Moğolları, trc.: Cemal Köprülü, TTK, Ankara 1987, s. 41; Yinanç, agm, s. 49; Gürcistan seferi için ayrıntılı bilgi bkz. Ahmet Toksoy, Celaleddin Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 9, Erzincan 2007

¹⁰ Taneri, age, s. 57

¹¹ Ahmet Cevdet; Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, Haz.: Mahir İz, Kültür Bakanlığı, İstanbul 2000, c. VI, s. 34-35

¹² İbn Kesîr, c. XIII, s. 225; İbnü'l Esir, c. XII, s.417

yenilgiye uğrattı. Kış mevsimini Tebriz'de geçirdiği esnada Gürcülerin tekrar Tiflis'i aldıkları ve oradaki Harezm askerlerini öldürdüklerini duyan Celâleddin, 1227 ilkbaharında bir kere daha Tiflis'e geldi ise de, Gürcülerin şehri yakarak çekilmiş olduklarını gördü. Bu sırada İsmaililer, Sultan'ın Gence valisi olan Emir Orhan'ı öldürmüştü. Bunun üzerine Celâleddin, İsmaililer üzerine yürüyerek Alamut ve Kumis bölgelerini tahrip etti. Bu esnada Moğolların Ceyhun'u geçtiklerini öğrenen Celâleddin, onları Damgan civarında bozguna uğrattı. Bundan sonra da yeni Moğol saldırılarına karşı hazırlıklar yapmaya başladı. Bu sırada eşi Mihr-i Cihan'ın, Eyyübilerin Ahlat hükümdarı Melik Eşref'in komutanlarından Hacib Ali ile ittifak yaptığını ve Hacib'in Azerbaycan'a gelerek Hoy, Merend ve Nahcivan'ı yağmaladığı öğrenince onlar üzerine yürüdü ve onu hezimete uğrattı¹³.

Celâleddin, 1228 yılında Moğolların tekrar Ceyhun'u geçtikleri haberi kendisine ulaşınca, bütün kuvvetlerini toplayarak İsfahan yakınlarında onları karşıladı. Kardeşi Gıyaseddin'in ihanetine rağmen Celâleddin, Moğolları bir kez daha bozguna uğrattı. Daha sonra Moğolların kurduğu pusuya düşerek ağır kayıplar verdi; ancak kısa süre içinde dağılan askerlerini yeniden bir araya getirip tehlikeyi atlattı. Celâleddin bundan sonra askeri faaliyetlerini Azerbaycan ve Gürcistan üzerinde yoğunlaştırdı, bölgede önemli başarılar gerçekleştirdi (1229)¹⁴.

Celâleddin'in Moğollar ve Gürcülere karşı kazanmış olduğu zaferler, Müslüman dünyasında büyük sevinç ve memnuniyetle karşılanmıştır. Özellikle her iki tehlikenin tehdidi altında bulunan

¹³ İbnü'l Esir, c. XII, s. 429; Nesevî, Celaleddin Harizimşah, Çev.: Necib Asım, MEB, İstanbul 1931, s.102-105; Yinanç, agm, s. 49; Yıldız, c. IX, s. 52; Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, c. VI, s.38; V. Minorsky, "Merend" , İA, c. VII, s.760; Taneri, age, s. 57

¹⁴ İbnü'l Esir, c. XII, s. 433; Zehebî, c. 45, s. 42; Şeref Han, Şerefname, trc: M. Emin Bozarlan, Hasat Yayınları, İstanbul 1990, s. 425; Yinanç, agm, s. 49

Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesinde yaşayan Müslümanlar arasında efsaneleşti.

Ahlât Muharasasına Giden Süreç

Celâleddin Harezmsah'ın Irak-ı Acem, Azerbaycan, İran ve Gürcistan'ın bazı şehirlerini zapt etmesi neticesinde, Harezmsahların hakimiyeti batıda Anadolu Selçuklu idaresindeki Erzurum'a ve Eyyübi Devletinin himayesinde bulunan Ahlat şehrine kadar ulaşmış oldu¹⁵. Celâleddin Harezmsah'ın Moğollar'a, Gürcülere ve Abazalara karşı yağmış olduğu savaşlarda büyük başarılar elde etmesi ve akabinde Hindistan'dan Hazar Denizi'ne; Basra'dan Doğu Anadolu'ya kadar geniş bir bölgede hakimiyet kurması, öncelikle Harzemşahlar devletine komşu olan devlet ve prensliklerin geleceğini etkilemekteydi. Nitekim himayesinde oldukları devletten ayrılıp müstakil bir güce kavuşmayı düşünen veya maiyetinde buldukları yöneticilerle bir takım problemler yaşayan bazı kişiler Celâleddin Harezmsah'ın varlığından istifade etmeye ve onu kendi politikaları bağlamında etkilemeye çalışmışlardır.

Eyyübilerin Şam hükümdarı olan Melik el Muazzam İsa'nın ve Erzurum Emiri Rükneddin Cihanşah'ın Celâleddin ile izledikleri siyaset ve Celâleddin'in eşi Hatun'un¹⁶ kocasının muhalifleri ile ittifak kurması hem Ahlat'ın işgaline ve hem Yassı Çemen Savaşı'na giden

¹⁵ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, Tarihi İbn Haldun (el-İber), Beyrut 1988, c.V, s. 22

¹⁶ Selçuklu ailesinden III. Tuğrul Şah'ın kızı ve Azerbaycan emiri Özbek b. Pehlivan'ın hanımı Mihr-i Cihan daha sonra Celaleddin Harezmsah ile evlenmişti. Bu kadın eski kocası Özbek'in nikâhında iken İldenizliler devletinin yönetiminde söz sahibi idi. Ancak Celaleddin Harezmsah bu kadın ile evlendikten sonra onu ihmal etmiş ve devlet idaresinde gözetmemiştir. Bunun üzerine yönetimden mahrum kalan Hatun, Celaleddin'in mücadele halinde olduğu Ahlat emiri Hüsameddin Hacib ile yakın ilişki kurmuş ve onu Hoy şehrine davet etmişti. Bunun üzerine Hacib Hüsameddin Ali, 627 yılında Celaleddin'in idaresi altındaki bazı Azerbaycan illerini yağmalamış ve ele geçirmişti. İbnü'l Esir, c. XII, s. 429; Nesevî, age, s. 73; Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, c. VI, s. 37

sürece neden olan en önemli etmenlerdendir. Bütün bunların yanı sıra belki de dikkate alınması gereken en önemli husus geniş kesimler tarafından sevilen Celâleddin'in ve askerlerinin halka karşı olumsuz davranışlarının zaman zaman önemli rahatsızlıklara ve hatta nefrete dönüşmesidir. Şam hükümdarı olan Melik el Muazzam İsa'nın Sultan Celâleddin'e tabi olduğunu bildirerek onu kardeşleri aleyhine devamlı olarak tahriki neticesinde Sultan Celâleddin Gürcistan seferi sonrasında Ekim 1226 tarihinde süratle Ahlat üzerine yürüdü¹⁷.

Ahlat bölgesine ilk Harezmsah akınlarının, 1226 senesi ortalarında Celâleddin Harezmsah'ın, Tiflis'in fethi sonrasında meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ahlat üzerine ilk akınların başladığı bu sırada Celâleddin Harezmsah'ın Kirman Atabey'i olan Burak Hacib Hıtayi'nin kendisine isyan ile istiklâl davasına kalkışması üzerine Ahlat muhasarası kaldırılmış ve Kirman tarafına yönelmişti¹⁸.

Celâleddin, Kirman'a gittiğinde Tiflis'te veziri Şerefülmülk'ün yanında bir miktar asker bırakmıştı. Ancak Şerefülmülk'ün elindeki yiyecek maddeleri bir hayli azalınca, buradan Erzurum havalisine akınlar yaparak bir hayli malları yağmalamış, birçok kadını esir almış ve muazzam ganimetler elde etmişti¹⁹. Bu kadar çok ganimetle geri dönerlerken Ahlat yakınlarında, onların ellerindeki ganimetleri ve buradan geçişlerini öğrenen Melik Eşref'in Ahlat'taki naibi el Hacib onlara karşı saldırıda bulunmuş ve bütün ganimetleri geri almıştı. Başlarına gelen bu felaketi gören vezir Şerefülmülk, Kirman'da bulunan Celâleddin'e gönderdiği mektupta durumu bildirmiş ve bölgeye geri dönmesi konusunda onu teşvik etmiş, buraya geri gelme

¹⁷ Faruk Sümer, "Ahlat", DİA, c. II, s. 21

¹⁸ Nesevî, age, s. 76; Aydın Taneri, Celalu'd Din Harizmşah ve Zamanı, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1977, s.37

¹⁹ Ahmet Demir, "Tatvan'ın Bağlı Bulunduğu Ahlat ve Çevresinden Eyyübi Hakimiyeti", I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu", Beyan Yayınları, İstanbul 2008, s. 164; Toksoy, agm, s. 146

hususunda yapacağı bir ihmalkarlık ve yavaş davranması halinde sonucun son derece kötü olacağını anlatmıştı²⁰.

Birinci Ahlat Kuşatması

Vezir Şerefülmülk'ün mektubu üzerine Kirman seferinden dönen Celâleddin'in Ahlat üzerine bir sefer yapacağı beklenmekteydi. Bu durumun farkında olan Ahlat naibi Hacib Hüsammedin Ali muhtemel kuşatma ihtimaline karşı esaslı bir hazırlık yapmaya başladı. Celâleddin başlangıçta hedef şaşırtmak için Abhaz illeri üzerine bir sefer düzenledi. Ancak çok kısa bir süre içerisinde buradan Ahlat'a doğru yola çıktı. 5 Kasım 1226 Cumartesi günü Malazgirt önlerine gelip konakladı. İki gün sonra Ahlat önlerine gelerek süratle şehre hücumla geçip halkıyla şiddetli bir savaşa tutuştu. Celâleddin'in askerleri şehir surlarına gelip dayanmış, gerek şehri savunanlardan ve gerekse kuşatanlardan birçok kimse hayatını kaybetmişti²¹. Bu ilk şiddetli çarpışmalardan sonra Celâleddin ikinci bir hücumla tekrar saldırmış, şehri müdafaa edenlerle aralarında şiddetli çarpışmalar meydana gelmişti²².

Bu arada Celâleddin'in askerlerinin Ahlat halkına yaptıkları saldırılar bir hayli şiddetlenmiş, surlara kadar ulaşır alçak yerlerinden şehre doğru tırmanarak halkın mallarını yağmalamaya ve kadınları esir almaya başlamışlardı. Bu durumu gören Ahlat halkı gayrete gelerek birbirlerini teşvik edip cesaretlendirerek tekrar savunmaya başlamış ve Celâleddin'in askerleriyle çarpışarak onları şehirden dışarıya atmışlardı. Bu çarpışmalarda bir hayli kimse öldüğü gibi, Celâleddin'in askerlerinden ve Ahlat'ın ileri gelenlerinden karşılıklı olarak bir çok kimse esir alınmış, hatta Ahlat ümerasından

²⁰ İbnü'l Esir, c. XII, s. 413-414; Taneri, Celalü'd Din Harizmşah, s.37

²¹ İbn Kesir, c. XII, s. 234; Nesevî, age, s.78; Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, c. VI, s. 37; Taneri, Harezşahlar, s. 77

²² İbnü'l Esir, c. XII, s. 418; Toksoy, agm, s. 146

bazıları hayatlarını kaybetmişti. Şehrin naibi Hüsameddin Ali de yaralanmıştı²³.

Ahlat halkının ciddi bir direniş içine girmesi ve gayet büyük bir hırsıyla kendilerini ve şehirlerini müdafaa etmelerini müteakip, Harezmlielerin şiddetli hücumlarından sonuç alınamamıştı. Celâleddin, kış mevsimi yaklaşıncaya kadar burada beklemiş, nihayet şiddetli soğuklar başlayıp kar yağmaya başlayınca 16 Aralık 1226 günü Ahlat önlereinden ayrılmıştı. Celâleddin'in Ahlat'ın önlereinden ayrılması, karın yağmaya başlaması ve soğukların artması yüzünden olduğu kadar Azerbaycan'da bulunan Yıva Türkmenlerinin çıkardıkları karışıklıkları bertaraf etmek içindi²⁴.

Celâleddin'in Ahlat kuşatması uzun sürmemesine rağmen kentin varoşlarında meydana gelen savaşlarda halk büyük zararlara uğradı. Mallar yağma edilirken kadınlar esir alındı. Harezm askerlerinin aynı yıl Erzurum, Bingöl ve Diyarbakır bölgelerine yaptıkları yağma akınlarında, bu yörelerde yaşayan ahali arasında tepkilere yol açtı; halkın bir kısmı onların zulümlerinden kaçarak Suriye taraflarına göç etti. Doğal olarak Celâleddin'e karşı beslenen sevgi ve saygı yerini kin ve düşmanlığa bırakmaya başladı. Çünkü kendisi zalimce davranıyor, askerleri halkın malına karşı açgözlülük ediyorlardı²⁵.

Ekim 1226 tarihinde meydana gelen ancak sonuçsuz kalan Ahlat kuşatması sonrasında Tebriz'a çekilen Celâleddin Harezmşah, Moğolların yeniden tecavüzü ihtimaline karşı hazırlıklar yapmakla meşgul iken, Hacib Ali Hüsameddin'nin²⁶ Azerbaycan'a girerek Hoy,

²³ İbnü'l Esir, c. XII, s. 419

²⁴ İbnü'l Esir, c. XII, s. 419; Zehebi, c. 45, s. 256; İbn Kesir, c. XIII, s. 234; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 367; Taneri, Harezmşahlar, s. 62; Ramazan Şeşen, Eyyübiler, DGBİT, c. VI, s. 361; Yınaç, agm, s.50

²⁵ İbnü'l Esir, c. XII, s. 440; Toksoy, agm, s. 146

²⁶ Adil ve dirayetli bir hükümdar olan Eyyübi hükümdarı Melikü'l Eşref (1210-1211) tahta geçtiğinde Ahlat, Meyyafarikin ve Hani'yi kardeşi Şahabeddin

Merend ve Nahçıvan'ı yağmaladıklarını öğrenince hemen Azerbaycan'a döndü²⁷. Bunun üzerine Celâleddin Harezşah Eyyubiler'e karşı yeni bir sefer hazırlığına başladı. 1228 yılında aniden Ahlat üzerine yürümek için hazırlık yaptığı sırada, Moğollar'ın Ceyhun'u geçip, Irak-ı Acem'e yürüdüklerini haber aldı. Bütün ordusuyla onları karşılamaya yöneldi. 26 Ağustos 1228'de İsfahan önlerinde meydana gelen muharebede, Celâleddin Moğollar'ı her ne kadar mağlup etmedi ise de Moğollar'ı korkutarak onların Maverannehir'e geri dönmelerini sağlamış oldu²⁸.

Alaaddin Keykubat'ın Celâleddin İle Mektuplaşmaları

Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat'ın Celâleddin Harezşah ile Ahlat'ı muhasarası sırasında ve daha öncesindeki mektuplaşmaları konumuz açısından oldukça önemlidir. Bu mektuplar, Türk İslam alemi için Ahlat'ın o dönemde stratejik bakımından ne kadar önemli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

İlk olarak elçi Celâleddin Harezşah Temmuz 1225'te Alaaddin Keykubat'a Kadiyu'l-Kudat Mücireddin Tahir bin Ömer el-Harezmi'yi bir mektupla beraber elçi olarak göndermiştir²⁹. Celâleddin Harezşah, Sultan Alaeddin'e yazdığı mektupta; Moğol istilası ve kendisinin onlarla yaptığı savaşlar ve Gürcüleri cezalandırması hakkında geniş malumat vermişti. Sultan Alaeddin, Celâleddin'in kendisiyle bu şekilde dostluk münasebetleri kurulması teşebbüsünden dolayı çok memnun olmuştu. Alaaddin Keykubat,

Gazi'ye verdiyse de 1220'de onun isyanı üzerine tekrar geri aldı ve valiliğine Hüsameddin Ali'yi getirdi. İbn Kesîr, c. XIII, s. 222-223; Sümer, agm, s. 21

²⁷ Nesevî, age, s. 352; İbn Haldun, c. V, s. 352; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihanguşa, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara 1988, c. II, s. 134; Ahmet Cevdet, Kıyas-ı Enbiya, c. VI, s.38; Minorsky, agm, c. VII, s.760

²⁸ İbnü'l Esir, c. XII, s. 434; İbn Kesir, c. XIII, s. 242

²⁹ İbn Bibi, Hüseyin b. Muhammed, el-Evâmiru'l-Alâiyye fî Umûri'l-Alâiyye, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, c. I, s. 374; Nesevî, age, s. 79

Harezmsah'ın elçisi ve mektubu kendisine geldiği zaman Haçlılara ve Ermenilere karşı ordularını cihada sevk etmiş bulunuyordu. Celâleddin mektubunda Alaeddin'e şunu yazmıştı: "Aynı din ve millete mensubuz ve cihad yolunda müşterekiz. Garb padişahları arasında İslam hudutlarını koruyan ve kafirlerin kökünü kazıyan sizsiniz. Şarkta kılıç ile müşriklerin fitne ateşini yatıştıran biziz". Alaeddin Keykubat, elçiyi çok aziz bir misafir olarak kabul etti. Onunla beraber kaldığı müddetçe Moğol istilasını ve Celâleddin'in kahramanlıklarını dinledi. Elçiye çok ikram ve ihsanlarda bulundu ve Harezmsah'a hediye olarak on köle (Kıpçak, Rum, Rus), on cariye, beş iğdiş at, beş katır, 10000 sultani (altun), 30000 dirhem (gümüş akçe) gönderdi³⁰.

Alaeddin Keykubat, mukabele olarak Celâleddin'e Emir Salahaddin'i bir mektupla göndererek, Muciriddin'in gelişinden dolayı memnuniyetini ve teşekkürlerini belirtmiş ve kendisinin de yaz-kış, dört cihette kafirlere karşı cihadla uğraştığını, Harezmsah'ın menakıbını ve mel'un Tatarlara karşı Müslümanları sevindiren intikam haberlerini öğrenip kendisine hayran olduğunu, dostluk esaslarına ve milli yakınlık (kara'in-i cinsiyet) icaplarına göre hareket edeceğini bildirmiştir³¹. İbn-i Bibi, Celâleddin'in elçisi olan Muciriddin'in dönüşte Sivas'a varınca hastalanarak hayatını kaybettiğini³², Sultan'ın Harizmşah'a gönderdiği hediyelerin sipehsalar Salahaddin tarafından Ahlat kuşatması esnasında Celâleddin'e ulaştırıldığını dile getirmektedir. Fakat Nesevi, Muciriddin'in döndüğünü ve 10 Mart 1226'da Tiflis'in fethinde bulunduğunu söyler³³.

Nesevi'ye göre 1226'da Hoy'a varan Selçuklu elçisi Harezmsah'ın şarkta savaşırken, efendisinin de garbda kafirlere ait bir çok kaleyi feth ettiğini beyan ettikten sonra, Melik Eşref'in Ahlat

³⁰ İbni Bibi, c. I, s.377; Turan, s.364; Taneri, Harzemşahlar, s. 76

³¹ Turan, s.364

³² İbni Bibi, I, s.379

³³ Turan, s.364; Taneri, Harzemşahlar, s. 76

valisi olan Hacib Ali'yi kasederek, "fakat şimdi etrafımızda isyan bayrağını kaldırmak için fırsat bekleyenlerin" olduğunu anlatır. İki hükümeti hiçbir şeyin ayıramayacağını ve eğer size herhangi bir kimse hücum ederse yapacağınız müracaat mukabelesiz kalmayacak; askerlerimin kılıçları ile yardım yapılacaktır" sözlerini ilave eder³⁴.

1226 yılında Celâleddin Harezşah ile Alaaddin Keykubad arasında başlayan bu yakınlaşma ve ittifak arayışlarının 2-3 yıl sonra tamamen değişmiştir. Başlangıçta Moğollar'a karşı İslam dünyasının müdafii konumunda olan Celâleddin'in bazı telkinlerin etkisinde kalarak uyguladığı yanlış politikalar nedeniyle Anadolu Selçuklu ve Eyyübi hükümdarları nezdinde "yaklaşan bir tehlike" olarak algılanmaya başlamıştır. Bunda hiç şüphesiz Celâleddin Harezşah'ın Ahlat'ı muhasarası, Anadolu'dan gelen bazı elçilerin öldürülmesi, Harezm bölgesine giden tüccarlara mani olunması, Erzurum Meliki Rükneddin Cihanşah'ın Celâleddin Harezşah'ı metbu tanıyarak onun namına hutbe okutması ve hediyeler göndermesi Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad ile Celâleddin Harezm-Şah'ın münasebetlerinin iyiden iyiye gerginleşmesine sebep olmuştur³⁵.

Alaaddin Keykubad Ahlat'ı muhasara eden Celâleddin Harezşah'a son bir defa daha olmak üzere, önce Çeşnigir Şemseddin Altun-Aba'yı ve ardından da Emir Kemaleddin Kamyar'ı elçi gönderdi³⁶. Alaaddin Keykubad'ın bu elçiyle Celâleddin Harezşah'a gönderdiği mektup oldukça önemlidir³⁷. Alaaddin'in mektubunda Celâleddin Harezm-Şah'ı adeta tenkid ederek Ahlat'ı kuşatmasından vazgeçmesini istiyordu. Ültimatoma mahiyetinde olan bu mektubta şu ifadeler yer verilmektedir:

³⁴ Nesevî, age, s. 96-97; Turan, s.365

³⁵ Nesevî, age, s.79; Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar, TTK, Ankara 1988, s. 95-96

³⁶ İbni Bibi, c. I, s.290, 386-388; Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, s.76-82, 97-99

³⁷ Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, s.82-100

Adil ve Gazi Cihan Padişahım: (Allah devletini ebedi kılsın, gücün düşmanlara göz açtırmasın) benim samimi dileklerim ve halis duygularımı bildiriniz. Kavga kazanlarının kaynaması, birleşme mesafesinin yakınlaşması ile durulacaktır. Şahlık temellerini güçleştiren ve ilahi emirlere uyan ve onun yüce himmetine ve teşekküre değer çabasına arz edip anlatınız ki; Bizim en büyük arzu ve emelimiz düşüncemizin odağı ve endişemizin kaynağı odur ki, Sultan'ın intikam kılıcı, Abhaz düşmanlarını kahretmekten, o sapıkları zelil edip toprağa sermekten kurtulup kınına girince, Cihanı süsleyen düşüncesi Tiflis bölgesi fethinden sıyrılınca bir kaç gün dinlenip eğlenmek için Rum ülkesinin bağlarına ve bahçelerine gelesin. Orada kafilenin ve askerlerin atlarının otlamasını ve dinlenmesini sağlayasın. Ezelde kararlaştırıldığı şekliyle ruhlar birbiri ile tanışsın ve insanlar arasına dostluk girsin. Ayrılık yerini birliğe bıraksın. Cihangir dizgininizle ülkemiz şereflesin. O yolculuk sırasında bu samimi dostumuzun gücü ve imkânı dâhilinde olan hizmetlerden, sizin yüksek makamınıza kusurlu görülenler olursa, onları düzeltme yoluna gideriz.

Şimdi kesin olarak öğrendik ki, insan şeytanlarından olan garaz sahiplerinin yoldan çıkarmalarına, hile ve aldatmalarına kanarak tek olan Allah'a tapanların merkezi ve güven içinde yaşadıkları âbidlerin ve zâhidlerin kaynağı, imamların hafızların yurdu ve kubbetü'l-İslam olan Ahlat'ın³⁸ kuşatmasına başlamış, rablerin Rabbi'nin razı olmayacağı bir davranış içine girmişsin. Bu iş, siz yüce sultanın, sağlam tabiatına, güzel ahlakına ve iyi huyuna aykırı düşmektedir. (Emr-i bi'l Maruf ve nehy-i ani'l münker) düsturuna³⁹ uyararak, yürüyüş dizginini o şehirden çevirip "Ey peygamber! Kâfirlerle ve münafıklarla savaş; onlara karşı sert davran"⁴⁰ emrine uyararak müşrik ülkelerden birine yönel. Aklınızı tamamen din ve devlet

³⁸ İslam kültüründeki mevkileri dolayısı ile Buhara ve Merv şehirleri de Ahlat gibi "Kubbetü'l İslam" lakabını taşıyordu. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.368

³⁹ Kur'an-ı Kerim, 31/17

⁴⁰ Kur'an-ı Kerim, 9/73

düşmanlarının defedilmesine verin. Bundan sonra önemli işlere kalkışınca düşünüp taşının. Nasihat yoluyla size söyleyeceğim din ve millet için önemli olan başka bir konu da, Tatar ordusu ile iyi geçinmeniz ve onlara karşı alttan alma yolunu tutmanızdır. Hangi yolla olursa olsun, her yolu deneyerek Tatarlarla barış içinde olmaya devam edin. Çünkü eski devirlerde yaşamış olan akıllı kimseler ve bilge kişiler, yeni devlet olmuş, her konuda Allah'ın desteğini yanına almış olan ve her işte ona tevekkül eden, cinayetten, zinadan, fitne ve fücürdan sakınan bir topluluğa düşmanlık göstermeye ve onunla karşı karşıya gelmeye kalkanların akıl ve ızan yolundan uzaklaştıklarını söylemişlerdir. Bizim aklımızdan geçeni uygulayarak onlara elçiler gönderelim. Ehl-i İslam'ın kurtuluşu ve selameti için Şehit Sultan Alaaddin Muhammed'in⁴¹ yaptığı gibi onların karşısına çıkmayalım. Bu işi ince fikirli, açık görüşlü, ortalığı yatıştırmasını bilen birine havale edelim. Ümidimiz odur ki, tatlı dille ve mal gücüyle alevi dünyanın her tarafını sarmış, Doğu taraflarını yakıp kül etmiş olan bu fitne ateşi söndürülür. Eğer hiçbir çareye karşı gelinmesi mümkün olmayan bu felaket, Melekut divanından çıkacak fermanla önlenirse, alemin yıkılışına ve Ademoğullarının neslinin tükenmesine karşı aldığımız bu tedbirler, o isabetli düşüncemiz ve övgüye değer çabamız, ebediyen unutulmaz. Şüphesiz siz Sultan'ın malumudur ki, bu dostunuzun elçileri iman sahiplerinin sorunlarını arz etmek için huzurunuzda varacaklar. Eğer çok önemli olan barışı sağlamada hisse sahibi olursa, şu konuları da kulağınıza ulaştırmak vacip olur: Şiir;

*Benim sözlerim her zaman bu kadar yumuşak olmaz,
Öyle olursa herkes beni korkak sanır.*

Şurası herkes tarafından bilinip onaylanmaktadır ki, Yüce Allah ben kuluna mülk, devlet, görgülü emirler, akıllı ve bilge vezirler, mücevherler, mallar, hazineler, her türlü silah, çok sayıda adam, mamur ülkeler, mutlu bir halk, itaatkâr kullar, yiğit askerler, becerikli ve güçlü yardımcılar verdi. Her yerde ve bölgede yöneticiler yüce

⁴¹ İbni Bibi, c. I, s. 383

bargâhımızın hükmüne ve kayserlerin dergâhına benzeyen dergâhımıza itaat etti. Beni yağmur bulutu gibi kan yağdıran, güneş gibi kılıçlara sahip olan güçlü ve cihangir bir orduya, dağ gibi atlara, fil yapılı develere sahip yaptı. Bana sonsuz nimetler ve ülkede parmakla gösterilen bir güç nasip etti⁴².

Allah bütün bu şeyleri gençliğimin ilk günlerinde bana vererek beni padişahlık yapma ve milletin işleriyle yürütme şerefiyle şereflendirdi. Tecrübelerimin bana öğrettiğine göre, bir padişah işleri yürütürken bilgili kimselerin süsü olan danışma yolunu her zaman açık tutmalıdır. Ne kadar zayıf olursa olsun düşmana karşı ahmahlık etmemelidir. Doğru yolu varken kör karanlığa saplanmak aklın öveceği ve şeriatın uygun göreceği bir şey olmaz.

Siz Sultan, şu üç işi yapmayı zamanınızın sermayesi sayın; Önce Erman (Ahlat) halkının kanını dökmekten vazgeçin ve o ülke toprağını kuşatıp şehirlerini yıkmaya düşüncesinden vazgeçip askerlerinizi Erran tarafına sürün. Moğol Hanı'na elçiler gönderip onlarla anlaşma yolunu tutun ve onlara karşı hiçbir şekilde ayrılık ve düşmanlık yoluna sapmayın. Onlardan İslam ülkelerine saldırmayacaklarına dair, bozulması fütüvvet ileri gelenlerinin ve müevvet büyüklerinin gözünde ağır bir suç olan sözler alın. O zaman herkesin hayatı kolaylaşır. Bu şekilde Sultan Melikşah, Sultan Sancar ve amcalarımız olan diğer Selçuklu sultanlarının (Allah şanlarını daim etsin) sevgi ve merhametle hüküm sürdükleri atalarından miras kalmış olan topraklarımızda yaptığınız işler ilahi emir ve yasaklara uygun düşer. Öyle davrandığınız takdirde değerli mücevherlerden, bol miktarda altından ve sayısız askerlerden aklınıza ne geliyorsa sizden esirgemeyiz. Eğer garaz sahiplerinin sözlerine uyar, sözlerimize kulak asmazsanız, o zaman bize sultanlığın gereğini ve Müslümanlığın görevini yerine getirmek ve mutlak padişah olan Allah'ın "Eğer müminlerden iki grup birbiri ile vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri diğerine saldırırsa saldıranlarla Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar savaşınız. Eğer

⁴² İbn-i Bibi, c.I, s. 383

dönerse, aralarını adaletle bulunuz, adil davranınız, şüphesiz Allah adil davrananı sever''⁴³ ayetini okuruz. Halkın menfaatini korumaktan ve onların başına gelecek olan felaketi savuşturmaktan başka bir şey düşünmeyiz. Eğer bize göz değer de o konuda başarısızlığa uğrarsak, hiç olmazsa Yüce Allah'ın bize verdiği emanetin dışına çıkmamış, onun emirleri doğrultusunda çaba harcamış oluruz. Yok, eğer gaib perdesin zafer bize yüzünü gösterir de amacımıza ulaşırsak, tabii bu bizim de dileğimiz. Kötülüğe ilk sebep olan daha zalimdir. İnanana ve sakınana selam olsun⁴⁴.

Moğollarla yaptığı mücadeleden dolayı Sultan Celâleddin'e olan muhabbet ve dostluğunu her fırsatta dile getiren Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad, Ahlat kuşatmasının tehlikelerine dikkat çekmiş; ama Celâleddin'e söz dinletememiştir. Keykubâd, başkalarının kışkırtması ve teşvikleriyle girişilen Ahlat kuşatmasının yanlış olduğunu, kendisine yakışanın Müslümanlarla değil inançsızlarla mücadele etmesi gerektiğini, Moğollara barışçı yollardan onlara hediye göndererek ve alttan alarak yaklaşılmasını öğütüyor; İslam dünyasının ancak bu şekilde kurtulabileceğini belirtiyor ve üstü kapalı şekilde yaptıklarından dolayı kendisini kınıyordu⁴⁵.

Celâleddin Harezşah, Alaaddin Keykubad'un elçilerini en iyi şekilde karşıladı. Ancak Şah Alaaddin Keykubad'a kulak asmayarak Ahlat'ı muhasaraya devam etti. Selçuklu elçilerinin Ahlat hakkındaki isteklerine ise boş cevaplar vermeye ve mesnetsiz sözler söylemeye başladı ve şöyle dedi:

"Ahlat şehri iyice sıkıştı. Yiğit askerlerimizin orada kazanacağı başarı bizi ferahlandıracaktır. Böylece bu kadar zaman çektiğimiz zahmet boşuna gitmeyecek. Eğer Sultan'ın bu konudaki

⁴³ Kur'an-ı Kerim, 49/9

⁴⁴ Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Resmi Vesikalar, s.99-101; İbni Bibi, c. I, s.382-384

⁴⁵ İbn Bibî, c. I, s. 381; Taneri, Harezşahlar, s. 80-81

şefaatinin reddedilmesi, onun aklının köşesine ayrılık tohumu kondurursa, bundan sonra dileyeceğimiz özürler onu ortadan kaldırıp yok eder. Onun şerefli hatırını almak için elimizden ne geliyorsa onu yaparız. Siz şimdi selamete geri dönün ve ona samimi dileklerimi bildirin”⁴⁶.

Alaeddin Keykubat'ın elçileri Emir Şemseddin Altunaba ile Emir Kemaleddin Kamyar, Celâleddin'e veda ederek ayrıldılar. Dönüş yolunda Erzurum Meliki olan Rükneddin Cihanşah'ın yanına uğradılar. Elçiler, Celâleddin Harezmsah'la ittifak girişimde bulunan ve Ahlat muhasarasında onu destekleyen Cihanşah'a şunları söylediler: “Kendisini dost gösteren, fakat melek yüzünün altında şeytan huyu saklayan düşmanın aldatmasına ve baştan çıkartmasına kapılıp da içinde bulunduğun cihanın efendisinin emniyet ve asayiş yolundan sapma. Onun devletinin ve ülkesinin muhalifleriyle dostluk içerisine girme ki bundan sonraki günlerinin damağına zehirli içecek dökülmesin. Nefis hevesine kapılarak hayat merdivenlerinden ölüm çukuruna düşmeyisin”.

Selçuklu Emirleri Şemseddin Altunabe ile Kemaleddin Kamyar bu şekilde Melik Rükneddin Cihanşah'ın Celâleddin Harezmsah ile ittifak içerisinde olmasına ağır eleştiriler yönelttiler. Cihanşah, Harezmsahlar ile ittifak iddiasının doğru olmadığını söylediye de Emirler, Erzincan'a vardıklarında Sultan Celâleddin'e iltihak etti ve onu Rum ülkesine saldırması için kışkırttı⁴⁷. Birçok yiyecek ve muhasara aleti de göndermek suretiyle Ahlat'ın kuşatmasını destekledi⁴⁸. Bu arada Abbasi Halifesi el Mustansır Billah'da Ahlat kuşatmasının kaldırılması için Celâleddin'e çok değerli hediyeler göndererek talepte bulunmuş ancak isteği geri çevrilmişti⁴⁹. Selçuklu

⁴⁶ İbni Bibi, c. I, s.387

⁴⁷ İbni Bibi, c. I, s.387

⁴⁸ Yıldız, c. IX, s. 53

⁴⁹ İbn Haldun, c. V, s. 352; ; Nesevî, age, s. 120; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, c. II, s. 143; Taneri, Harezmsahlar, s. 70; Osman Gürbüz “*Celaleddin Harzemşah'ın Son Günleri*”, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ilahiyat/article/viewFile/8462/7138> (erişim: 15.07.2013)

sultanı Alaeddin nihayet Celâleddin'e "Sen sultan oğlu sultansın. Sana gayrimeşru bir hareket yakışmaz. Beni Eyyübilerin düşmanı sanma; bilakis ben onların dostuyum. Ben ve amcam (Malatya Meliki Kayser Şah) onlarla sıhriyet münasebetlerine sahibiz. Onlarla dostluk yapar ve Ahlat'ı terk edersen hep birlikte senin düşmanlarına (Moğollar) karşı hareket ederiz"⁵⁰.

İkinci Ahlat Kuşatması ve Ahlat'ın Düşüşü

Birinci Ahlat kuşatması sonrasında Ceyhun nehrinin batısına geçen Moğollarla iki-üç yıl boyunca mücadele eden Celâleddin, 1229 Ağustos sonlarında tekrar Ahlat'ı kuşattı. Bu sırada Ahlat bölgesinin sahibi olan Eyyübi Melik Eşref, kuşatmadan bir süre önce burada komutanlık yapan Hacib Ali Hüsameddin'i görevden alarak yerine İzzeddin Aybek'i tayin etmiş; yeni komutan İzzeddin Aybeg de selefi Hacib Ali'yi öldürmüştü⁵¹. Celâleddin Harezşah Ahlat kalesinin Van gölüne bakan tarafına her biri sekiz kişi tarafından kullanılan 20 mancınık koydurarak şehri dövmeye başladı⁵². Buna rağmen Ahlat surlarının pek kavi olması dolayısıyla kolay kolay gedik açılmıyordu. Bu arada Ahlat halkı şehri can siperane müdafaa ediyordu. Celâleddin Harezşah'ın bütün hücumlarına karşı mukavemet ediyorlardı⁵³. Buna rağmen Celâleddin de ısrarla saldırılarını sürdürmüş ve bütün kış boyunca şehri muhasaraya

⁵⁰ Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.369

⁵¹ Hacib Ali bazı nedenlerden dolayı, Melik Eşref'in gözünden düşmüştü. Hacib Ali gayet dirayetli, siyasette mahir ve iyi bir diplomat idi. Bu nedenle Celeleddin'in Ahlat'a saldırılarını ustalıkla savuşturmuştu. Halka iyi davranmasından dolayı da halk tarafından çok sevilirdi. Ülke topraklarının çok hassas bir şekilde korunmasına itina gösteriyordu. Halk, "Melik Eşref'in kölelerinden biri Harezşah'a karşı koyabilmektedir", diyerek ona destek veriyorlardı. İbnü'l Esir, c. XII, s. 444; Gregory Ebû'l Farac (Bar Hebraeus), Abû'l Farac Tarihi, c. II, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1987, s.429; Rahmi Tekin, Ahlat Tarihi, OSAV, İstanbul 2000, s. 79

⁵² Abû'l Farac, c. II, s. 527; Nesevî, Celeleddin Harizimşah, s.115-116; Taneri, Harezşahlar, s. 79

⁵³ İbnü'l Esir, c. XII, s. 446; Yinanç, agm, s.51; Taneri, Celeleddin Harizimşah, s.67; Toksoy, agm, s. 146

devam etmişti. Celâleddin şiddetli soğuklar ve aşırı kar yağmasından dolayı askerlerinin büyük bir kısmını çevrede bulunan yakın köy ve şehirlere göndermişti. Gerçekten Celâleddin, bu muhasara sırasında muazzam bir kararlılık ve akıllara hayret verecek kadar büyük bir sabırla bekledi. Şehrin etrafına sayısız mancınıklar yerleştirmiş ve sürekli olarak şehir surlarını yıkıncaya kadar dövmüştü. Şehir halkı bu yıkılan surları tekrar tamir etmesine rağmen Celâleddin sürekli olarak surları dövmüştü⁵⁴.

Ahlat kuşatması devam ederken önemli siyasi gelişmeler ortaya çıkmış, Amid ve Mardin Artuklu emîrlerinin yanı sıra Erzurum Selçuklu emîri Rükneddin Cihanşah da Celâleddin'in saflarına geçmiş ve ona büyük bir mancınık ile harp malzemeleri göndermişti⁵⁵. Amid ve Hısnı Keyfa Emiri Melik Mesud ile Mardin Emiri Melik el Mansur, Anadolu Selçuklu Sultanı ile Mısır ve Suriye'deki Eyyübi meliklerine karşı Celâleddin'e dayanmak istiyorlardı⁵⁶. Bu arada Celâleddin Harezmsâh Alaaddin Keykubad'ın uyarılarına kulak asmayarak Ahlat'ı muhasaraya devam etti. Kurulan mancınıklarla surlar dövülerek kuşatma devam etmekteydi. Melik Eşref'in kardeşleri Takiyyüddin Abbas ve Mucirüddin Yakup'tan hoşlanmamakla birlikte Ahlat halkı sırf Harezmsâhtan korktuklarından dolayı onlara yardım etmek zorunda kalmışlardı⁵⁷. Bağdat, Suriye ve Anadolu'dan gelip kuşatmanın kaldırılmasına gayret gösteren araçlar, amaçlarına ulaşamadılar⁵⁸.

Uzun bir kuşatma neticesinde Celâleddin Harezmsâh, nihayet 14 Nisan 1230 Pazar günü şehir üzerine muazzam bir hücumla saldırıya geçip şehri kılıç zoruyla ele geçirdi. Şehrin ele geçirilmesi ile ilgili olarak bir ihanet olayından bahsedilmektedir. Buna göre, İsmail

⁵⁴ İbnü'l Esir, c. XII, s. 447; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, c. II, s. 143; Şeref Han, s. 429; Yıldız, c. IX, s. 53; Taneri, Celaleddin Harizimşah, s. 67

⁵⁵ Nesevî, age, s. 122; İbn Bîbî, c. I, 381; Taneri, Harezmsâhlar, s. 79

⁵⁶ Yıldız, c. IX, s. 53

⁵⁷ Abû'l Farac, c. II, s. 527

⁵⁸ İbn Kesîr, c. XIII, s. 235

Vani adında bir kişi Celâleddin'e haber göndererek kendisine Azerbaycan'da bir ikta verilirse, şehre girmesi için yardım edeceğini söyler. Sultan, İsmail Vani bu isteğini yerine getirmeye söz verdi ve bunu yazı ile de teyit etti. Bunun üzerine gece yarısı İsmail Vani gece yarısı surlardan ipler sarkıttı. Bazı Harezmliler askerler kaleye turmandılar ve surlara bayraklarını çektiler. Diğer Harezm askerleri içeri de açtıkları gediklerden surlara hücum ettiler. Kulelerin Harezm askerleri ile dolu olduğunu ve kalede Harezm bayrağını gören Ahlatlılar direnmeyi bıraktılar⁵⁹.

Ahlatlılar bu muhasara esnasında çok büyük sıkıntılar çektiler. Bu durumu İbnü'l Esir şöyle ifade etmektedir: *"Halkımın bir kısmı korkudan şehri terk etmiş, bir kısmı ise gıdasızlık ve açlıktan ölüp gitmişti. Ahlatlılar, muhasara esnasında önce koyunları, sonra sığırları kesip yemişler, arkasından da mandalarını yemişlerdi. Daha sonra sırasıyla atlarını, merkeplerini, katırlarını kesip yemiş, sonunda şehirdeki köpek ve kedilere varıncaya kadar bütün hayvanları kesip yemişlerdi. Hatta işittiğimize göre, Ahlatlılar fareleri avlar yerlerdi. Buna rağmen gerçekten hiç kimsenin yapamayacağı ve gösteremeyeceği muazzam bir sabır göstermişlerdi"*⁶⁰.

Kalenin tesliminden sonra Ahlât halkının acınacak durumunu bize nakleden tarihçiler, Celâleddin'in, bazı komutanlarının baskısıyla şehri üç gün yağmalattığını haber verirler. Harezm askerleri, gizli ve gömülü eşyaların çıkarılması için halka işkence ediyorlar ve bazılarını öldürüyorlardı. Ahlat'ı ne pahasına olursa olsun almayı aklına koyan Celâleddin Harezmşah, bu büyük ilim irfan yurdunun böylece harap olmasına sebep olmuştu. Her ne kadar Sultan Celâleddin Harezmşah, Ahlat'ın yağmalanmasına taraftar olmadı ise de, orduda bulunan komutanlar, *muhasaranın uzaması*

⁵⁹ Nesevî, age, s. 126; Zehebî, c. 47, s. 20; İbn Tağriberdî, Cemaleddin Yusuf, en-Nüccümü'z-Zahire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire, Kahire, 1982, c. VI, 273; İbnü'l Esir, c. XII, s. 451; Taneri, Celalu'd Din Harizmşah, s. 67-68; Abû'l Farac, c. II, s. 527; Tekin, s. 85; Yinanç, agm, s. 51

⁶⁰ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, c. II, s. 143-145; İbnü'l Esir, c. XII, s. 447

askerleri yordu, bunları yağmadan alıkoyarsanız, taarruz etmesi ihtimali olan düşmana karşı duramazlar. Bu da dağılmalarına ve disiplinin ortadan kalkmasına sebep olur, dediler. Bunu üzerine sultan Celâleddin şehrin üç gün yağmalanmasına izin vermek mecburiyetinde kaldı. Harezmliler gizlenen ve gömülen eşyaları çıkarmak için halka işkence ettiler ve bazı kimseleri de öldürdüler⁶¹.

On aylık uzun bir kuşatma sonunda Celâleddin'in eline geçen Ahlat şehri, elinde ancak üç ay kalabilmişti. Ahlat'ın kanlı bir şekilde ele geçirilmesi İslam dünyasında Celâleddin'e bakışın tamamen değişmesine sebep oldu. Bir kere onun Moğollar ve Gürcüler gibi İslam dünyasını tehdit eden iki düşmana karşı savurduğu kılıcı artık Müslümanların boyunlarına inmeye başlamıştı. Oysa Moğol tehlikesinin kapıları zorladığı bir dönemde bu davranış ona hem müttefiklerini kaybettirmiş hem de kendisine bağlanan umutları silip süpürmüştür.

Celâleddin'in Ahlat kuşatması İslam dünyasının büyük tepkisiyle karşılaşmış, harekâtın durdurulması için gelen aracılardan çabaları bir işe yaramamıştı. Doğal olarak bu inatçı tutumu onun Müslüman dünyasıyla arasının açılmasına sebep olmuştu. Ayrıca Harezm askerlerinden yakın doğu halkının soğuma ve nefretine sebep olan bozgunculuk, yakıp yıkma, öldürme, soygun ve acımasızlıklar bütün çıplaklığıyla bir kez daha gözler önüne serildi. Açlıktan şehirdeki insanların böcek ve fareleri yemek zorunda kalmaları, şehrin düşüşü esnasında halkın bir deri bir kemik kalıp bir daha hayata dönemeyecek kadar perişanlıkları Harezmlilere karşı bir öfke ve nefret selinin kabarmasına yol açtı.

İbnu'l-Esir'in, Celâleddin Harezmsâh'ın Ahlat'ı tahribi hakkındaki değerlendirmesi oldukça dikkat çekicidir: Gerçekten Ahlat halkının başına gelen felaket kimsenin başına gelmiş değildir.

⁶¹ Nesevî, age, s. 129; İbnu'l Esir, c. XII, s. 447; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, c. II, s. 145; İbn Tağrıberdî, c. VI, s. 321; Abû'l Farac, c. II, s. 527; Taneri, Celalu'd Din Harizmşah, s. 68

Fakat Cenab-ı Allah bu yaptığı kötülüğü Celâleddin'in yanına koymamış ve ona mühlet dahi vermeden intikam almıştı. Allah bu hareketlerinden dolayı Celâleddin'in üzerine Moğolları musallat etti⁶².

Celâleddin Harezmsah'ın Sonu

Ahlât'ın ele geçirilmesi, Celâleddin Harezmsah için bir dönüm noktası oldu ve bundan sonra felaketten felakete uğrayarak bir daha kendini toparlayamadı. Diğer yandan ona son darbeyi indirecek ittifak da bu olay sebebiyle ortaya çıktı. Anadolu Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubâd ve Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Melik Kâmil, Celâleddin'in kendi ülkelerine karşı harekete geçmesinden endişe ederek güçlerini birleştirme yoluna gittiler⁶³. Bu ittifak da Harezmsah'ın sonunu hazırladı. Ahlat'ın düşmesinden üç ay sonra, Melik Eşref Sultan Alaaddin Keykubat ile Celâleddin'e karşı ittifak ederek, Erzincan yakınlarında bulunan Yassı Çemen'de 28 Ramazan 13 Ağustos 1230'da karşılaştılar. Burada meydana gelen şiddetli muharebede Celâleddin'in askerleri bozguna uğratıldı, pek çoğu telef oldu⁶⁴. Melik Eşref Ahlat'ı tekrar geri aldı. Lakin Ahlat harabe bir vaziyette idi. Daha sonra Melik Eşref, Alaaddin Keykubat ve Celâleddin Harezmsah birbirlerine elçiler göndererek, memleketlerine taarruz etmemek şartıyla anlaştilar⁶⁵.

Bu arada Moğollar, Cengiz'in oğlu Öğeday'ı kağan ilan ettikten sonra Çin devleti ile Harzemşahları ortadan kaldırmaya karar vermişlerdi. Yaklaşan Moğol tehlikesi karşısında yeni kuvvetler oluşturmaya çalışan Sultan Celâleddin, Şirkabut kalesi önünde Moğolların baskınına uğradı. 1231 Yılı ilkbaharında, Moğolların takibi üzerine önce Gence'ye, oradan da el Cezire'ye gitti. Eleşkird-Malazgirt ve Hani yolunu takip ederek Amid önüne geldi. Eyyübi

⁶² İbnü'l Esir, c. XII, s. 447

⁶³ Taneri, Harzemşahlar, s. 82

⁶⁴ Demir, agm, s. 186-187

⁶⁵ İbnü'l Esir, c. XII, s. 449-451; Nesevî, age, s. 131; Ahmet Cevdet, c. II, s.423; Yinanç, agm, s.52; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 369-375

Sultanı Melik Eşref'in Moğol tehlikesi karşısında kendisine yardım edeceğini ümit ettiyse de beklentileri boşa çıktı. Nihayet 1231 Ağustos'unda Moğollar Bargiri (Muradiye)-Ahlat yolundan inerek Dicle köprüsü civarında Celâleddin'i baskına uğrattılar. Celâleddin'in bütün kuvvetleri ya öldü veya etrafa dağıldı. Diyarbakır, Nusaybin, Musul, Sincar, Erbil ve diğer bölgelere dağılan askerler saldırılara maruz kaldı. Elllerinde avuçlarında bulunan bütün malları, silahları ve binek atları gasp edildi. Gittikleri her yerde Ahlat'taki affedilmez zulümlerinden dolayı çevre hükümdarı, halk ve hatta önüne gelen herkes tarafından tepelendi⁶⁶.

Celâleddin ise Moğolların takibinden kurtulmak için Meyyafarikin tarafına kaçtı ve dağlara çıktı. Ancak, sarp geçitlerde Kürtler kendisini yakaladılar. O, kendisinin kim olduğunu söyleyince, içlerinden birisi Ahlat muhasarasında telef olan kardeşinin intikamını almak için onu öldürdü⁶⁷. Sultan Celâleddin'in son durumu hakkında İbn-i Haldun şu bilgileri vermektedir; Yassı Çemen'den sonra Celâleddin'in bütün maiyeti öldü veya öteye beriye dağıldılar. Kendisi Meyyafarikin'e kaçtı ve Moğollar'ın takibine uğramamak için dağlara saptı. Sarp bir geçitte Kürtler tarafından yakalandı. Celâleddin onların reisine kendi hüviyetini bildirdi. Meyyafarikin ve el-Cezire meliki el-Muzaffer Gazi'ye haber vermelerini istedi. Kürtler haber vermek için ikametgahından çıktığında, oraya gelen bir Kürt, yakalanan kişinin Sultan Celâleddin olduğunu öğrendi ve Ahlat'ta telef olan kardeşinin intikamını almak⁶⁸ için Sultan'ı öldürdü (1231)⁶⁹.

Moğol tehlikesinin kapıları zorladığı bir zamanda Celâleddin Harezmsah'ın tabii müttefikleri ile muharebeyi göze alması, hem

⁶⁶ İbnü'l Esir, c. XII, s. 457; Nesevî, age, s. 140

⁶⁷ Nesevî, age, s. 157; Şeref Han, s. 429; Togan, s.60; Yinanç, agm, s.52

⁶⁸ Bazı tarihi kaynaklarda ise Celaleddin Harezmsah'ı ele geçiren dağlı Kürtler Sultan'ın atlarına ve elbiselerine göz dikerek onu öldürmüşlerdir. Şeref Han, s. 429

⁶⁹ Nesevî, age, s. 157; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, c. II, s. 156; İbn Haldun, c. V, s. 593; Spuler, age, s. 42; Taneri, Harzemşahlar, s. 89; Yinanç, agm, s. 52

kendi feci akıbetini, hem de İslam dünyasının maruz kaldığı felaketi süratlendirmiş oldu. Alaaddin Keykubat ile müttefiklerine karşı perişan olduktan sonra devletini de, hayatını da kaybetti.

Sonuç

Hârezmşahlar devletinin son hükümdarı Celâleddin Mengübirî'nin, yenilmez sanılan Moğollara karşı üst üste aldığı galibiyetler, onu halkın gözünde kahramanlaştırdı. 1224 yılında Kirman, Fars ve Irak üzerinden batı İran ve Azerbaycan ulaşan Celâleddin, askeri kudret ve dehası ile bölgede yeniden siyasi birliği sağlamaya muvaffak oldu. Onun başarısının ardında bölgede var olan siyasi parçalanmışlık, ekonomik problemler ve toplumsal güven bunalımı olmakla birlikte cesaret, cengâverlik ve kahramanlığının rolü küçümsenmemelidir. Bölgeyi tehdit etmekte olan Moğollara karşı elde ettiği başarılar, Azerbaycan ve Anadolu'ya saldıran Gürcüleri üst üste yenilgiye uğratarak Tiflis'i alması, ününü iyice pekiştirdi. Ne var ki onun bu parlak dönemi kısa sürdü. Siyasi bir hata yaparak Ahlât'ı kuşatması ve bu süreçte yaşananlar nedeniyle yükselmekte olan talihi düşüşe başladı ve ölümüne kadar bir daha belini doğrultamadı. Bu çöküşün altında askerlerinin Müslüman yerleşim alanlarını yağmalaması ve Ahlât halkına reva gördüğü zulümler, kendisine duyulan güvenin kaybolmasına neden oldu. Bunun üzerine Celâleddin artık bölgesini düşman boyunduruğundan çıkararak kurtarıcı değil, bölgede işgal ve yağmalarda bulunan yeni bir istilacı olarak görülüyordu. Celaleddin'e karşı oluşturulan bu yeni bakış, beraberinde ona karşı yeni ittifakların doğmasına yol açtı. Nitekim Eyyûbîler ve Anadolu Selçuklularının birleşmeleri, Yassı Çemen Savaşı'nda Celâleddin'in yenilip etrafındaki kuvvetlerin dağılmasına yol açtı.

KAYNAKÇA

Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihanguşa*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara 1988, c. II

Demir, Ahmet, "Tatvan'ın Bağlı Bulunduğu Ahlat ve Çevresinden Eyyübi Hakimiyeti", *I. Uluslararası Düinden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008

Gregory Ebû'l Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi*, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1987

Gürbüz, Osman, "Celâleddin Harzemşah'ın Son Günleri", <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ilahiyat/article/viewFile/8462/7138> (erişim: 15.07.2013)

İbn Bibi, Hüseyin b. Muhammed, *el-Evâmiru'l-Alâiyye fî Umûri'l-Alâiyye*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, c. I

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Tarihi İbn Haldun*, Beyrut 1988, c. V

İbn Kesîr, *El Bidaye Ve'n-Nihaye*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, c. XIII

İbnTağriberdî, Cemaleddin Yusuf, *en-Nücûmu'z-Zahire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire1982

İbnü'l Esir, *El Kamil Fi't-Tarih*, trc.: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 2008, c. XII

Komisyon, "Harezmsahlar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Esra Yayınları, Konya 1994

Kur'an-ı Kerim, 9/73-31/17-49/9

Nesevî, *Celâleddîn Harizimşah*, Çev.: Necib Asım, MEB, İstanbul 1931

Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, trc.: Cemal Köprülü, TTK, Ankara 1987

Sümer, Faruk, "Ahlat", *DİA*, c. II, s.19-22

Şeşen, Ramazan, Eyyübiler, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.6, s. 301-432

Şeref Han, *Şerefname*, trc: M. Emin Bozarıslan, Hasat Yayınları, İstanbul 1990

Taneri, Aydın, *Celalu'd Din Harizmşah ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1977

....., *Harezmsahlar*, Diyanet Yayınları, Ankara 1993

Tekin, Rahmi, *Ahlat Tarihi*, OSAV, İstanbul 2000

Togan, A. Zeki Velidî, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981

Toksoy, Ahmet, "Celâleddin Harezmsah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. IX, Erzincan 2007

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993

....., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, TTK, Ankara 1988

Vassiliy, Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev.: Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara 1990

V. Minorsky, "Merend" , *İA*, c. VII

Yinanç, Mükrimin Halil, "Celâleddin Harzemşah", *İA*, İstanbul 1993, c. III

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tarihu'l İslam*, Daru'l-Kitabi'l Arabî, Beyrut 1987, c. 44, 45, 47